

Dobromiła Anhalt, Agnieszka Nowaczyk

Biblioteka Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy w latach 1945-1950

Istniejąca przy placu Weysenhoffa 11 Biblioteka Nauk Ścisłych i Przyrodniczych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego jest spuścizną po najstarszej bibliotece rolniczej¹ w Bydgoszczy. Pomimo ponadstuletniego rodowodu, księgozbiór pozostaje jednak nieco zapomnianą częścią bydgoskiego bibliotekarstwa.

Jako pierwsza trud opracowania nieuporządkowanych materiałów poświęconych jej funkcjonowaniu w latach powojennych podjęła, kierująca placówką od 1955 roku, Maria Domeracka. Wyniki swoich badań opublikowała w latach 60. XX wieku². Poczynione wówczas wstępne ustalenia dotyczyły głównie faktografii, którą zaprezentowano w ujęciu chronologicznym. Pominęto szczegółową charakterystykę i analizę księgozbioru. W kolejnych latach przedstawiano dzieje i funkcjonowanie placówki jedynie w sposób syntetyczny³.

¹ Formalnie jako odrębna jednostka biblioteka funkcjonuje od 1945 roku w obrębie struktur podlegających Ministerstwu Rolnictwa. Scalono w niej księgozbiory podręczne gromadzone od 1906 roku w Instytucie Rolniczym za czasów niemieckich i polskich. W czerwcu 2004 roku z powodu ograniczenia budżetu zrezygnowano z jej finansowania. Placówka weszła w skład struktur Akademii Bydgoskiej na podstawie Zarządzenia nr 23/2004/2005 Rektora AB z dnia 21 stycznia 2005 roku i funkcjonuje jako biblioteka wydziałowa.

² Zob.: M. Domeracka, *Naukowe Instytuty Rolnicze w Bydgoszczy (Zarys historyczno-informacyjny)*, „Bydgosztian” 1963, nr 1, s. 25-38; eadem, *Centralna Biblioteka Rolnicza Oddział w Bydgoszczy*, [w:] *Prace i osiągnięcia naukowe instytutów rolniczych, 1945-1966. Materiały z otwartej sesji zorganizowanej w Bydgoszczy 11 i 12 maja 1966 r.*, red. I. Michalska, „Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych”, BTN, Seria B, nr 6, Bydgoszcz 1967, s. 76-80.

³ Zob.: F. Mincer, *Biblioteki bydgoskie w latach 1918-1982*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Bibliologiczne” 1984, z. 4, s. 57-116; D. Knajdek,

W tej sytuacji wydaje się celowe uzupełnienie i pogłębienie stanu wiedzy nad dziejami Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy w powojennych latach jej działalności (1945-1950). W okresie tym, mimo rozlicznych trudności, udało się zorganizować w pełni sprawną placówkę, której pracownicy aktywnie wspierali działalność jednostek naukowych Instytutu i przyczyniali się do rozwoju nauk rolniczych w Bydgoszczy.

Dzieje biblioteki spletają się nierozzerwalnie z powstaniem i działalnością w Bydgoszczy Instytutu Rolniczego, który wielokrotnie zmieniał nazwy i przynależność organizacyjną.

W 1906 roku, z inicjatywy władz niemieckich, uruchomiono Instytut Rolniczy im. cesarza Wilhelma w Bydgoszczy (Kaiser Wilhelms Institut für Landwirtschaft in Bromberg). Zatrudniony w nim personel naukowy miał do dyspozycji literaturę fachową, którą gromadzono w czterech bibliotekach podręcznych. Rok później w zbiorach bibliotecznych znajdowało się już około 1700 tytułów wydawnictw zwartych i ciągłych⁴. W kolejnych latach księgozbiór stopniowo się rozrastał, dzięki czemu stał się podstawą dla tworzonych później bibliotek podręcznych poszczególnych działów Instytutu i zaczątkiem przyszłej biblioteki centralnej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i włączeniu w 1920 roku Bydgoszczy w jej granice nastąpiły zmiany organizacyjne związane z funkcjonowaniem Instytutu, który początkowo przemianowano na Państwowy Instytut Rolniczy, a następnie na Państwowy Instytut Gospodarstwa Wiejskiego. Jednak nie wpłynęło to na sposób organizacji bibliotek. Zachowały swój charakter działowy. Rozbijano zbiory, wraz z nowo powstającymi jednostkami naukowymi, na coraz mniejsze księgozbiory podręczne. Taki stan rzeczy, wraz z przenosinami niektórych działów czy wydziałów do innych placówek naukowych na terenie kraju⁵, wpłynął na ograniczenie liczby woluminów, jakimi dysponowały. Ten sposób postępowania wynikał z czysto funkcjonalnego i użytkowego traktowania bibliotek. Personel naukowy Instytutu, zarówno w czasach niemieckich (do 1920 r.), jak i polskich (1920-1939), koncentrował się na działaniach naukowo-badawczych, zaś przy gromadzeniu literatury przede wszystkim na pozyskiwaniu funduszy i właściwych zakupach, bez przywiązywania wagi do tego, czy zbiory były prowadzone wystarczająco fachowo.

Biblioteki bydgoskie w pierwszych latach niepodległości, [w:] *Polska odrodzona w 1918 roku*, red. S. Kubiak, Bydgoszcz 1990, s. 273-295.

⁴ M. Domeracka, *Naukowe Instytuty...*, s. 34.

⁵ Z. Jaśkowski, *Bydgoski Instytut Rolniczy w niepodległej Polsce 1920-1939*, Bydgoszcz 2001, passim.

Nowe podejście do organizacji bibliotek nastąpiło w okresie II wojny światowej. Bydgoszcz stała się częścią Trzeciej Rzeszy. Niemieckie władze w latach 1939-1940 przystąpiły do tworzenia centralnej biblioteki w ramach Państwowego Rolniczego Zakładu Doświadczalnego (Reichsforschungsanstalt für Landwirtschaft). Zdecydowano o całkowitej zmianie w organizacji księgozbiorów. Uznano za niezbędne ich scalenie. Mimo starań nie udało się jednak całkowicie zlikwidować zbiorów podręcznych w działach naukowych. Podjęto się także, po raz pierwszy w dziejach biblioteki, fachowego opracowania alfabetycznego według instrukcji dla bibliotek pruskich oraz rzeczowego według systemu Frauendorfera – klasyfikacji przeznaczonej na potrzeby nauk rolniczych⁶. Główny księgozbiór biblioteki, do chwili przejścia przez polskie władze w 1945 roku znajdował się w budynku głównym przy pl. Weysenhoffa. Wiadomo, że wraz z postępem ofensywy sowieckiej i w obawie przed bombardowaniem miasta, w końcu 1944 i pierwszych tygodniach 1945 roku, część zbiorów biblioteki wywieziono. Znalazły się w majątkach doświadczalnych należących do bydgoskiego zakładu rolniczego w Trzęsaczu, Mochelku, Wojnowie i Garbowie⁷.

Po wyzwoleniu Bydgoszczy w styczniu 1945 roku, reaktywowano bydgoską placówkę naukowo-badawczą, powracając do przedwojennej nazwy – Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego. Pierwszym dyrektorem został dr Jerzy Borowik⁸. Nowe władze, starając się o możliwie jak najszybsze uruchomienie placówki, musiały określić zasady jej organizacji. Ustalono, iż „z nowych działów nie istniejących przed wojną, zosta(ną) zorganizowane, względnie znajdują się w stadjum organizacji: Instytut Technologii Rolnej i Żywnościowej (z 4 Działami), Instytut Melioracji, Instytut Uprawy Roli i Roślin (z 4 działami), Dział Entomologii, Biblioteka Centralna, Instytut Buraka Cukrowego”⁹. Tak więc, zaakceptowano stan scentralizowania zbiorów wprowadzony przez okupanta i uznano prawomocnie bibliotekę za samodzielną jednostkę w strukturze organizacyjnej Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy.

⁶ Archiwum Biblioteki [akta nieuporządkowane] [dalej cyt. AB], Sprawozdanie z czynności bibliotekarza biblioteki przy Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego oddział w Bydgoszczy, za czas od 1 lutego 1945 r. do 15 maja 1945 r. [kopia]; *Listy Heleny Hleb-Koszańskiej do Adama Łysakowskiego*, [w:] *Bibliotekarstwo polskie 1925-1951 w świetle korespondencji jego twórców*, Nauka-Dydaktyka-Praktyka (13), Warszawa 1995, s. 313, 317.

⁷ AB, Sprawozdanie z czynności bibliotekarza biblioteki...

⁸ AB, K. Strzałkowski, *Rys historyczny Instytutów Rolniczych* [maszynopis], s. 2.

⁹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej cyt. APB], Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego – Oddział Pomorski w Bydgoszczy [dalej cyt.: PINGW], sygn. 40, Sprawozdania z działalności komórek organizacyjnych 1945-1950.

Organizowanie biblioteki, którą przejęto 1 lutego 1945 roku, zostało zakłócone po zajęciu gmachu przez wojska sowieckie. Rosjanie w budynku Instytutu, gdzie między innymi znajdowała się biblioteka, utworzyli szpital. Cały księgozbiór został natychmiast przeniesiony do innego budynku instytutowego, początkowo na parter, a następnie na pierwsze piętro¹⁰. Mimo trudnych warunków, do 15 maja 1945 roku, udało się zorganizować dostateczną ilość miejsca dla zbiorów. Uporządkowano zachowane czasopisma według roczników i częściowo według działów, kompletując je w szafach na korytarzu i strychu. Książki natomiast układano według sygnatur, umieszczając je w szafach nawet w trzech rzędach w dwóch pomieszczeniach. Sporządzono spisy wartości dla każdej szafy¹¹.

Dopiero w lipcu 1945 roku, wraz z opuszczeniem budynku przez wojsko i powołaniem nowego dyrektora instytutu dr. Damazego Tilgnera, księgozbiór powrócił do budynku przy pl. Weysenhoffa 11¹². Jedną z pierwszych osób, na którą spadł ogrom prac porządkowych biblioteki, była dr Helena Hleb-Koszańska. Kierowała nią od maja do października 1945 roku¹³. W bibliotece początkowo pracowały trzy osoby. Oprócz kierowniczkę zatrudniono mgr Felicję Działlikównę jako asystentkę i Marię Wojciechowską w charakterze pomocy bibliotecznej¹⁴. Helena Hleb-Koszańska ostatecznie zdecydowała się na przejście do Instytutu Bałtyckiego, a jej funkcję objęła Felicja Działlikówna¹⁵, stając się tym samym główną koordynatorką wszystkich ważniejszych, powojennych prac organizacyjnych biblioteki. Liczba pracowników placówki w krótkim czasie wzrosła do sześciu osób i utrzymywała się na tym poziomie do 1949 roku¹⁶.

W budynku głównym biblioteka otrzymała trzy pomieszczenia. Obok niewielkiego pokoju dla kierownika, uruchomiono czytelnię. W trzecim wydzielono magazyn i pokój pracy dla personelu. Wyposażenie biblioteki również prezentowało się skromnie. W księdze inwentarza ruchomego na dzień 17 grudnia 1945 roku rejestrowano podstawowe wyposażenie w postaci 11 regałów, ośmiu szaf dwuczęściowych częściowo oszklonych oraz jednego katalogu sześciосуfladkowego i jednego dwusufladkowego. Zagospodarowano otrzymane z przydziału stare meble. Jednymi z niewielu nowych rzeczy były biurka¹⁷.

¹⁰ AB, Sprawozdanie z czynności bibliotekarza biblioteki...

¹¹ Ibidem.

¹² AB, K. Strzałkowski, op. cit., s. 2.

¹³ *Listy Heleny Hleb-Koszańskiej...*, s. 313-319.

¹⁴ AB, Skład osobowy biblioteki za 1945 rok.

¹⁵ *Listy Heleny Hleb-Koszańskiej...*, s. 319.

¹⁶ AB, Sprawozdanie Biblioteki Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy za rok 1949.

¹⁷ AB, Księga inwentarza ruchomego biblioteki PINGW w Bydgoszczy.

Pierwsze trzy lata upływały na pracach porządkowo-organizacyjnych. Proces układania nowych ciągów sygnaturowych i opracowanie zbiorów rozpoczęto od podstaw. Natomiast przy pracach melioracyjnych wykorzystywano części ocalałych ponemieckich katalogów, w tym Frauendorfera. Po tym, gdy uznano go za odpowiedni, został przetłumaczony na język polski¹⁸. Czasochłonność zajęć powodowała, że wpisywanie do inwentarzy uporządkowanego zbioru książek i czasopism udało się ukończyć dopiero w 1947 roku. Do tego czasu zrealizowano również prace nad skontrum księgozbioru oraz w trzech czwartych uporządkowano katalogi alfabetyczny i działowy, zastępując karty niemieckie polskimi. Do ważnych czynności wewnętrznych należało również wydzielenie dubletów i druków zbędnych oraz wydawnictw specjalistycznych z myślą o księgozbiorach działowych¹⁹.

Biblioteka, oprócz prowadzenia podstawowych prac związanych z opracowaniem i udostępnianiem, stopniowo rozszerzała zakres swojej działalności, starając się zadośćuczynić potrzebom użytkowników. Położono duży nacisk na aktywne rozwijanie działalności informacyjnej. Starano się odciążać naukowców i praktyków, od niekiedy czasochłonnych poszukiwań materiałów, przygotowując dla nich pomocne wykazy. Już w 1946 roku przystąpiono do sporządzania spisów cenniejszych nabytków oraz zestawień ważniejszych artykułów i materiałów zawartych w czasopismach krajowych i zagranicznych, wpływających do biblioteki. Informacje w tym zakresie rozpowszechniano co miesiąc w formie biuletynu biblioteki, który dostarczano początkowo pracownikom poszczególnych działów w obrębie Instytutu²⁰. Natomiast w 1948 roku bibliografia nabytków w układzie alfabetycznym zaczęła trafiać także do naukowców spoza jego obrębu²¹. Oprócz tego biblioteka zaczęła podejmować się kwerend indywidualnych. W ramach placówki zorganizowano również biuro tłumaczeń w zakresie języków: angielskiego, francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego, które znacznie ułatwiało pracę naukowcom Instytutu²². Ponadto przejęto wszystkie obowiązki księgarskie. Pracownicy biblioteki śledzili katalogi nowości. Sporządzano zamówienia wydawnictw polskich i zagranicznych oraz zabiegano o pozyskiwanie na ten cel niezbędnych środków. Na potrzeby

¹⁸ AB, Sprawozdania Biblioteki z lat 1946-1948.

¹⁹ AB, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego za rok 1947.

²⁰ AB, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego Oddział w Bydgoszczy za rok 1946.

²¹ AB, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego Oddział w Bydgoszczy za rok 1948 [dalej cyt. Sprawozdanie... 1948].

²² AB, Sprawozdanie Dyrekcji PINGW – Bydgoszcz za rok 1947.

kontaktów zagranicznych stworzono nawet dodatkowy etat – korespondentatłumacza, który przydzielony został do pracy przy Międzynarodowej Wymianie Wydawnictw²³.

Inną interesującą inicjatywą, mającą poszerzyć ofertę pracy biblioteki, był projekt uruchomienia pracowni fotokopii. Zainstalowanie urządzenia ułatwiłoby udostępnianie materiałów i wyników badań dla większej liczby odbiorców, a biblioteka zaoszczędziłaby na zakupie drogiej literatury zagranicznej w wielu egzemplarzach²⁴. Pomimo przeszło dwuletnich starań, przedsięwzięcie nie doczekało się realizacji. W 1948 roku podano informację, że firma „Vari-mex” nie nadesłała aparatu do fotokopii²⁵. Po 1949 roku projekt został zaniechany, jak stwierdzono w jednym ze sprawozdań: „z powodów technicznych niezależnych od biblioteki”²⁶.

W 1948 roku nastąpiła zmiana na stanowisku kierownika biblioteki. W dniu 30 kwietnia przeniesiono do Warszawy Felicję Działikównę. Zastąpiła ją mgr Stanisława Nowodworska, pełniąca do tej pory w bibliotece funkcję bibliotekarza naukowego. Podstawowy zakres działalności księżnicy nie uległ zmianie, aczkolwiek jej rozwój powodował, iż nie ograniczała się ona jedynie do roli księgozbioru „wewnętrznego” z publikacjami dostosowanymi do potrzeb konkretnych naukowców. Placówka, na którą składała się biblioteka centralna i 13 bibliotek podręcznych, miała teraz w szerokim zakresie gromadzić i upowszechniać literaturę naukową o tematyce rolniczej z kraju i zagranicy, a wraz z coraz szerszą ofertą wydawniczą na rynku księgarskim, politykę uzupełniania księgozbioru rozszerzono na nauki pokrewne i wydawnictwa informacyjne. Przykładowo, biblioteka prenumerowała wszystkie dzienniki wychodzące w Bydgoszczy, dzięki którym między innymi prowadziła dokumentację informacji dotyczących Instytutu. Ponadto sama sporządzała notatki na temat prac Instytutu na potrzeby prasy lokalnej²⁷.

Ważnym przedsięwzięciem było podjęcie, od 1948 roku, funkcji koordynacyjnych w stosunku do bibliotek podręcznych poszczególnych działów. Prace te obejmowały zorganizowanie względnie uporządkowanie księgozbiorów bibliotek podręcznych oraz prowadzenie ewidencji ich wpływów. W 1948 roku zostały uporządkowane księgozbiory podręczne ośmiu działów: Uprawy Buraka, Uprawy Roli i Roślin, Żywienia i Nawożenia Roślin, Fizyczno-

²³ AB, Sprawozdanie Biblioteki za luty 1947 roku.

²⁴ AB, Plan pracy Biblioteki PINGW na 1947 rok.

²⁵ AB, Sprawozdanie... 1948.

²⁶ AB, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego Oddział w Bydgoszczy za rok 1949 [dalej cyt. Sprawozdanie... 1949].

²⁷ AB, Sprawozdanie... 1948.

-Meteorologicznego, Mikologii, Entomologii, Chorób i Szkodników Ziemia-
ka, Doświadczalnictwa Rolnego²⁸. W kolejnym roku porządkowano księgoz-
biory bibliotek podręcznych: Działu Chorób Roślin, Melioracji, Technologii
Żywności, Metodyki Badań Zootechnicznych i Działu Rybackiego w Solcu
Kujawskim²⁹. Założono dla nich odrębne księgi inwentarzowe³⁰. Przy każdej
wpisanej pozycji w rubryce uwag przystawiono pieczętkę własnościową da-
nej jednostki oraz podawano źródło jej finansowania. Adnotacje wpisywano
ołówkiem.

Wraz z powiększaniem księgozbioru i rozszerzaniem działalności dawały
o sobie znać problemy lokalowe. Panująca ciasnota sprawiała, że część szaf
bibliotecznych ze zbiorami musiała zostać rozlokowana na korytarzu. Już
za czasów kierownictwa Felicji Działlikówny, w lutym 1947 roku, alarmo-
wano, iż: „brak jest pomieszczeń na nowe nabytki i uzyskanie dodatkowego
pokoju na magazyn staje się koniecznością”³¹. Pomimo licznych monitów
o przydział dodatkowej powierzchni, dopiero ze sprawozdania za rok 1949 do-
wiadujemy się, iż: „Sprawa uzyskania lokalu na magazyn książek została za-
łatwiona pozytywnie. W najbliższym czasie część zbiorów bibliotecznych
(czasopism) przeniesiona zostanie do nowego pomieszczenia”³².

W końcu lat 40. XX wieku biblioteka i jej pracownicy w coraz większym
stopniu doświadczali skutków zmian politycznych. Lata 1949-1950 prezentują
już działalność biblioteki wyraźnie nasyconą duchem propagandy socjalistycz-
nej. Przykładowo, w 1949 roku dowiadujemy się, iż porządkowanie biblioteki
podręcznej Działu Rybackiego odbyło się w ramach czynu pierwszomajowego,
a wszelkie plany prac bibliotecznych podjęto na cześć 70. rocznicy urodzin
Generalissimusa Stalina³³. Nacisk położono na rozwój działalności społecznej
placówki. Stanisława Nowodworska odnotowywała: „W związku z wymianą
kulturalną polsko-radziecką zwrócono szczególną uwagę na zakup dzieł ra-
dzieckich z zakresu rolnictwa oraz uporządkowano stary księgozbiór rosyjski.
Zorganizowana została także w Bibliotece wystawa książki radzieckiej rolni-
czej, ilustrującej dorobek naukowy i osiągnięcia ZSRR w dziedzinie rolnictwa”³⁴.

²⁸ Ibidem.

²⁹ AB, Sprawozdanie... 1949.

³⁰ W zbiorach biblioteki zachowały się dwie księgi inwentarzowe książek i broszur poszcze-
gólnych działów według formatów.

³¹ AB, Pismo w sprawie dodatkowych pomieszczeń dla Biblioteki Centralnej Instytutu z dnia
12 lutego 1947.

³² AB, Sprawozdanie... 1949.

³³ Ibidem.

³⁴ AB, Sprawozdanie Biblioteki PINGW za IV kwartał 1948 r.

Personel Biblioteki obowiązkowo należał do Związku Zawodowego Pracowników Państwowych oraz Bydgoskiego Koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Brał też udział w działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej oraz Polskiego Czerwonego Krzyża. Kierowniczką biblioteki mgr Stanisława Nowodworska była członkiem Wojewódzkiej, Powiatowej i Miejskiej Komisji Bibliotecznej przy Radzie Narodowej³⁵.

Placówka czynna była we wszystkie dni tygodnia, z wyjątkiem niedziel i świąt, od godziny 8.00 do 15.00. W pierwszych latach powojennych biblioteka udostępniała swoje zbiory nielicznej grupie użytkowników, przede wszystkim naukowcom PINGW, otwierając się jednak na czytelników „z zewnątrz”. Osoby spoza Instytutu musiały posiadać poręczenie instytucji, w której były zatrudnione i dodatkowo wypełnić specjalne zobowiązanie. Zarówno okres wypożyczenia, jak i liczbę książek ograniczono stosownie do statusu zatrudnienia. Pracownicy naukowcy PINGW byli traktowani preferencyjnie, mogli wypożyczyć 10 tomów na okres trzech miesięcy z prawem przedłużenia na dalsze trzy miesiące, jeżeli dana pozycja książkowa nie została zamówiona przez innego czytelnika. Pozostali mogli otrzymać jedynie trzy tomy i dla nich termin zwrotu upływał już po miesiącu. Ponadto regulamin pouczał użytkownika o odpowiedzialności za wypożyczoną książkę i przestrzegał przed sankcjami w razie jego nie przestrzegania³⁶.

Podstawą powojennej biblioteki stał się księgozbiór przejęty po niemieckim Państwowym Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym i jego poprzednikach działających w Bydgoszczy w latach 1906-1939. Z uwagi na charakter instytucji naukowo-badawczych zgromadzono naukowy księgozbiór dziedziny. Co prawda nie posiadał okazałych zbiorów starych druków czy inkuabułów, ale reprezentował spory zbiór fachowy literatury z zakresu rolnictwa i dziedzin pokrewnych z XIX i pierwszej połowy XX wieku.

W zbiorach dominowały pozycje o tematyce uprawy roli i hodowli bydła. Szeroko reprezentowana była też tematyka chorób roślin, zoologiczna czy mikrobiologiczna. Ponadto sporo tytułów dotyczyło zagadnień melioracji i organizacji gospodarstw. Prócz tego wiele prac obejmowało pozycje z zakresu chemii i fizyki. Gromadzono także wydawnictwa ogólne, tj. słowniki i leksykony. Zachowało się sporo wydawnictw ciągłych: od rolniczej prasy niemieckiej, do prenumerowanych zagranicznych wydawnictw specjalistycznych, np. amerykańskich czy francuskich³⁷. Podstawę zbiorów biblioteki początkowo

³⁵ AB, Sprawozdanie... 1948.

³⁶ AB, Regulamin Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego. Oddział w Bydgoszczy z dnia 1 stycznia 1950.

³⁷ Charakterystyka rzeczowa z autopsji na podstawie proveniencji.

tworzyła głównie literatura niemiecka. Szczęśliwie udało się uchronić od zniszczenia część usuniętych podczas okupacji książek polskich³⁸. Stan przejętego księgozbioru był dobry, znaczniejsze straty poniesiono dopiero w wyniku wspomnianych problemów lokalowych w 1945 roku. Nie można jednak określić kompletności zachowanego księgozbioru, ponieważ nie zachowały się żadne dokumenty dotyczące statystyki i sprawozdawczości. Nie udało się również ustalić dokładnych danych o książkach wywiezionych do majątków doświadczalnych.

Głównym problemem był brak księgi inwentarzowej oraz katalogu wydawnictw ciągłych. Z zachowanej dokumentacji biblioteczej wymienić należy niekompletny katalog alfabetyczny (do litery S) i działowy, stwierdzający stan biblioteki oraz dwie kartoteki w układzie alfabetycznym i rzeczowym, które zawierały szereg pozycji bibliograficznych bez odpowiednika książkowego³⁹. Uporządkowany główny zrąb książek i czasopism, włącznie z księgozbiorami podręcznymi, szacowano na 20 000 woluminów. Wobec takiego stanu rzeczy, przystąpiono do wpisywania wszystkiego do nowo założonych inwentarzy dla książek i czasopism. Ponadto zbiory opieczęto nowym znakiem własnościowym, a stare ponemieckie pieczęcie skreślano czerwoną kredką. Analiza księgozbioru na podstawie dawnych inwentarzy jest poważnie utrudniona, ze względu na wpisywanie na przemian nowych nabytków i starego księgozbioru oraz niepełne adnotowanie w księgach sposobu nabycia.

Badania nad rozwojem księgozbioru biblioteki PINGW w wybranym okresie umożliwiają materiały sprawozdawcze oraz zachowany zeszyt „Akcesji wydawnictw zwartych i seryjnych od 1945-1963”, w którym odnotowywano dość dokładnie sposoby i źródła nabycia.

Tabela 1. Dane ilościowe z trzech rodzajów wpływów Biblioteki Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy latach 1945-1950

Rodzaj wpływu	1945	1946	1947	1948	1949	1950
Kupno	778 (877)*	541 (548)*	455 (425)*	598 (581)	1297 (860)	1608
Wymiana	117 (106)*	236 (228)*	289 (299)*	240 (245)	94 (93)	251
Dar	55	328 (367)*	367	172	535	226

* w () dane ze sprawozdań

Źródło: opracowanie własne na podstawie zeszytu „Akcesji wydawnictw zwartych i seryjnych od 1945-1963”.

³⁸ AB, Sprawozdania z czynności bibliotekarza biblioteki...

³⁹ Ibidem; *Listy Heleny Hleb-Koszańskiej...*, s. 314.

Podstawowymi źródłami wpływów biblioteki PINGW były: zakup (47% nabytków księgozbioru), księgozbiory zabezpieczone z terenu Pomorza (27%), wymiana (11%) oraz dary (15%). Wyniki analizy ilościowej wzrostu księgozbioru w omawianym okresie na podstawie dwóch dostępnych źródeł wykazały jednak pewne nieścisłości pomiędzy danymi zawartymi w „Sprawozdaniach” a zeszytem „Akcesji”. Dane szczegółowe zawarto w tabeli 1.

Jak wynika z danych zbiorczych, niezależnie od drobnych różnic statystycznych, najważniejszym źródłem nabytków był zakup. W zakresie gromadzenia biblioteka główny nacisk kładła na kompletowanie zbiorów wydawnictw krajowych, których znaczne braki odczuwano oraz specjalistycznych wydawnictw zagranicznych. Zakupów książek początkowo dokonywano najczęściej w bydgoskiej księgarni Narcyza Gieryna, księgarni Znicz. W 1950 roku dominującą pozycję przejął Dom Książki. Ponadto publikacje nabywano w księgarniach w całym kraju bądź bezpośrednio od pokrewnych instytucji naukowych. Od 1946 roku pojawiają się pojedyncze egzemplarze zakupione za granicą, np. Cambridge University. W obrębie tej formy wpływu istotne były również zakupy literatury od osób prywatnych. Najbardziej znaczącym w tej grupie nabytkiem był zakup księgozbioru od Ireny Kulmatyckiej, żony Włodzimierza Kulmatyckiego, znanego ichtiologa, kierownika Działu Rybackiego i ostatniego dyrektora bydgoskiego Instytutu w okresie przedwojennym, zamordowanego jesienią 1939 roku⁴⁰. Zakupiono razem 508 książek po profesora, pieczętując je informacją, iż pochodzą z jego księgozbioru. Łącznie od trzydziestu osób udało się nabyć 796 pozycji, co należy uznać za znaczące osiągnięcie.

Drugim z kolei ważnym źródłem nabycia były pozycje z tzw. księgozbiorów zabezpieczonych. Pozyskanie ich umożliwiały przepisy wprowadzane już w 1944 roku, a ostatecznie ugruntowane zarządzeniami Ministerstwa Oświaty z dnia 9 lipca 1945 roku w sprawie przejęcia księgozbiorów podworskich od pełnomocników do spraw reformy rolnej oraz z 4 sierpnia 1945 roku o zabezpieczaniu i zużytkowaniu księgozbiorów opuszczonych lub porzuconych⁴¹. Zbiory te można by wyodrębnić również jako podgrupę darów, jednak ze względu na to, iż stanowią znaczny procent nabytków, warto ująć je odrębnie. Dokumentacja dotycząca zbiorów zabezpieczonych jest, niestety, szczątkowa i zawiera lakoniczne informacje.

Jak wynika z materiału sprawozdawczego, także zbiory biblioteki wzbogacono o książki zabezpieczone na Pomorzu. W roku 1946 liczba takowych

⁴⁰ J. Kutta, *Kulmatycki Włodzimierz Julian*, [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, red. J. Kutta, t. 2, Bydgoszcz 1995, s. 89.

⁴¹ J. Grycz, *Problemy biblioteczne obecnej doby*, „Przegląd Biblioteczny”, R. XIV, 1946, s. 20.

woluminów określono na 2000. Ostatecznie wiadomo, iż do 1948 roku jedna z kierowniczek odbyła trzy podróże na Ziemię Odzyskane, przywożąc stamtąd łącznie 3036 woluminów⁴². Jednak ani księga magazynowa, ani zeszyt akcesji nie pozwalają na ilościową weryfikację tych danych.

Nieco mniejsza liczba wpływów pochodziła z darów. Od 20 osób prywatnych otrzymano łącznie 329 pozycji. Darczyńcami były w większości osoby związane z Instytutem, wśród nich jego dyrektor dr Damazy Tilgner (85 pozycji), dr Jerzy Ostromęcki, zastępca kierownika Wydziału Melioracji (63) oraz Ludwik Garbowski, kierownik Działu Chorób Roślin (12)⁴³. Natomiast 80% darów pochodziło od instytucji, głównie krajowych, w postaci bibliotek i placówek naukowych dziedzinowo pokrewnych. Znaczną liczbę publikacji (258) przydzielono z Centralnej Zbiornicy Książek w 1946 roku. Spośród darczyńców, którzy przekazali ponad 100 pozycji, należy wymienić Bibliotekę Narodową i Centralną Księgarnię Rolniczą w Warszawie oraz puławski PINGW. W ramach wsparcia zagranicznego warto wspomnieć darowizny Biblioteki Ambasady Amerykańskiej w Warszawie (50) czy UNRRA (31). Brak natomiast informacji na temat wsparcia miasta Bydgoszczy dla biblioteki, bydgoski zarząd miejski przekazał w darze tylko dwie książki.

Ostatnie źródło nabytków stanowiła wymiana. Ta forma wpływów była nie mniej ważna niż pozostałe, gdyż dotyczyła w większości współpracy z instytucjami zagranicznymi, dzięki której można było zaopatrywać bibliotekę w literaturę obcą, w tym również zachodnią. Już w lipcu 1945 roku, na czwartym zebraniu kierowników, uchwalono decyzję o zwracaniu się do różnych placówek w sprawie nabywania literatury fachowej⁴⁴. Szczególnie w przypadku kontaktów zagranicznych inicjatywę miała przejąć kadra naukowa ze względu na większy autorytet i osobiste kontakty. Początkowo zwracano się z prośbą o dary, deklarując chęć podjęcia dalszej współpracy i wymiany literatury wraz z przystąpieniem do prac naukowych. Inicjatywa zatoczyła szeroki krąg. Wysyłano pisma do ośrodków działających głównie w ZSRR (Leningrad, Mińsk, Odessa) i Czechosłowacji (Praga, Bratysława) oraz w Anglii, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Brazylii. Łącznie deklarowano nawiązanie kontaktów z 54 instytucjami zagranicznymi⁴⁵.

⁴² AB, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego – Oddział w Bydgoszczy z dnia 17 grudnia 1948.

⁴³ APB, PINGW, sygn. 60, Spis pracowników PINGW w Bydgoszczy zatrudnionych od dnia 1 kwietnia 1945 r.

⁴⁴ AB, Sprawozdanie z czwartego zebranie kierowników naukowych z 21 lipca 1945 roku.

⁴⁵ AB, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego Oddział w Bydgoszczy z dnia 17 grudnia 1948.

Ważną część księgozbioru stanowiły periodyki. Ich prenumeratę podjęto już od 1946 roku. Szybko zwrócono uwagę na konieczność pozyskiwania wydawnictw zagranicznych. Dane dotyczące liczby prenumerowanych czasopism zawarto w tabeli 2.

Tabela 2. Prenumerata czasopism w Bibliotece Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy za lata 1946-1949

Rok	Liczba tytułów czasopism krajowych	Liczba tytułów czasopism zagranicznych
1946	37	37
1947	67	102
1948	70	151
1949	71	110

Źródło: Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego – Oddział w Bydgoszczy z dnia 17 grudnia 1948; Sprawozdanie Biblioteki Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy za rok 1949.

Dokładny wykaz prenumerowanych czasopism zagranicznych z 1947 roku wskazuje, że 30 przysyłano z Anglii, 28 ze Stanów Zjednoczonych, 23 z Rosji, a także pojedyncze tytuły z takich państw, jak Belgia, Czechosłowacja, Finlandia, Francja, a nawet z krajów Ameryki Południowej i Australii. Jednakże w 1949 roku już blisko połowę tytułów zagranicznych stanowiły wydawnictwa radzieckie.

Losy biblioteki w kolejnych dziesięcioleciach, po 1950 roku, były ściśle związane ze sposobem organizacji systemu kształcenia w zakresie nauk rolniczych. Istniejący w Bydgoszczy w latach 1945-1950 Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego został rozwiązany. Zaczęto tworzyć specjalistyczne instytuty, których pracę koordynował utworzony w 1951 roku w Warszawie Centralny Instytut Rolniczy⁴⁶. Biblioteka bydgoska znalazła się w trudnej sytuacji. Została podporządkowana Instytutowi Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa, a następnie wspomnianemu CIR-owi. Zmiany te zahamowały jej rozwój⁴⁷. Na czas normalizacji działalności i pełnego rozwoju księżnicy trzeba było poczekać pięć lat. Dzięki temu, iż w pierwszych, trudnych latach powojennych 1945-1950 udało się pracownikom stworzyć dobrze

⁴⁶ Z. Dobrowolski, *Działalność Centralnej Biblioteki Rolniczej w okresie od 1955 do 1975 roku*, [w:] *Informacja rolnicza*, red. A. Żabko-Potopowicz, P. Zalewski, t. XII, Warszawa 1976, s. 66.

⁴⁷ *Sprawozdanie z działalności Centralnego Instytutu Rolniczego za lata 1951-1954*, [T. 1] *Prace organizacyjno-naukowe*, oprac. Centralny Instytut Rolniczy, s. 215.

zorganizowaną placówkę, z okresu zamętu organizacyjnego kolejnych pięciu lat wyszła „obronną ręką”. Gdy 12 listopada 1955 roku na mocy Uchwały Rady Ministrów nr 912 powołano, niezależną od placówek naukowych, Centralną Bibliotekę Rolniczą z centralą w Warszawie, bydgoska placówka została wzięta pod uwagę i stała się wraz z biblioteką puławską jednym z dwóch oddziałów CBR⁴⁸. Zapewniło to jej dobre warunki funkcjonowania i stały wzrost księgozbioru. W tej strukturze przetrwała do czasu likwidacji w 2004 roku i przejęcia przez Akademię Bydgoską im. Kazimierza Wielkiego. Księgozbiór biblioteki, pomimo zawirowań dziejowych i przeobrażeń organizacyjnych placówki, przetrwał i nadal stanowi ważne zaplecze naukowo-badawcze. Obecnie zachowane zbiory biblioteczne służą m.in. pracownikom dydaktycznym i studentom Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w ramach wydziałowej Biblioteki Nauk Ścisłych i Przyrodniczych.

⁴⁸ M. Parasiak, P. Zalewski, *Powołanie Centralnej Biblioteki Rolniczej w Polsce i jej funkcje ogólnokrajowe*, [w:] *Informacja rolnicza*, red. A. Żabko-Potopowicz, P. Zalewski, t. XII, Warszawa 1976, s. 1.